

Romány Pál

Az agrárpolitika és a tanyak a mai Magyarországon¹

„Gazdaságilag a tanyarendszer
vitathatatlanul a legelőnyösebb.”
Heinrich Ditz (1867)

Mi a titka annak, hogy a tanyak ügye, a tanyai emberek sorsa visszatérő téma a hazai tudományosságban, sőt, a magyar szellemi életben? Miért kötődnek a tanyakhoz — sok-sok kitűnő alkotással — tekintélyes írók, költők, társadalomtudósok? Miért támadtak — és támadnak — a tanyaknak apostolai?

A kérdéseket is, az imponáló névsort is — *Tömörkény Istvánt, Erdei Ferencet, Bibó Istvánt* és sok más nevet említve — sorolhatnánk. Az lett volna a „titok”, hogy például „Tömörkény pontosan megmutatja a küzdelmeket, kudarcokat, megpróbáltatásokat, melyek árán ezek az emberek (ti. a tanyaiak) nincstelenségből fölverekedik magukat — a szegénységbe”? [2] A tisztas szegénységbe. Vagy az a „titok” nyitja, — legújabban — hogy a tanyak között még megtalálható a természet ama világa, ahova menekülni lehet, ahol a „városi migráció” oázisokat remél?

Helyénvaló lehetne mindennek a vizsgálata is, de itt és most csupán két történettel, pontosabban: két álláspont felemlítésével kapcsolodom a titok felfejtéséhez. Az egyik álláspontot jó negyedszázada szögezték le előttem. Úgy hangzott, hogy *a város a jövő, a tanya a múlt!* Még a *házikertekkel* sem kell bibelődni, hiszen a városi áruházból minden napi élelmiszer beszerezhető. A modern mezőgazdasági termelő már nem bajlódik a hagyományokkal, a háztájival sem — mondta egy rangos külföldi vendégem, látva a bemutatott porta gazdagon zsúfolt kamráját, s a húsfüstölő berendezéseit. Hazai hasonló nézetek sem voltak éppen ritkák...

A másik álláspont frissebb, nem kevésbé csalóka, hogy ne mondjam: délibábos. Különféle megfogalmazásokban terjedt el, de rendre azt a hiedelmet terjesztette, hogy a földmágnatulajdon helyreállítását követően *a tanyak megmaradt világából újjászületik a régi, s kialakul a magyar „farmgazdasági” rendszer.* (Önmagában már a megnevezés is utal a tájékozottság, a helyzetmegítélés elégtelen, téves voltára.) Eme felfogás kialakulását követően még inkább figyelmet érdemel a következő megállapítás: *„A történelem egyedi megoldásokat hoz létre. A paraszti világ munkakultúrája Európában hovatovább mindenütt a*

múltba süpped, de nem adja át a helyét a farmerek termelési szervezeteinek. Hacsak az álmok világában nem!” [3]

Mindenesetre *a tanyák ügye* — titkokkal és titkok nélkül, a ciklikusság ritmusával — *ismét napirenden van*. Legalább a Magyar Tudományos Akadémia és a Szegedi Egyetem illetékes műhelyeiben. Az alábbiakban a következőkről lesz szó:

1. az agrárpolitika és a tanyák sorsának összefüggéséről, értelmezve azt is, hogy *mi érintendő agrárpolitikán*;

2. a tanyák, a *tanyai gazdálkodás szerepéről* a magyar agrártermelés e századi alakulásában, és részletesebben majd

3. *a tanyák mai helyéről*, a lehetőségekről és a korlátokról, a látható és a vélhető tendenciákról.

A hiányzó agrárpolitika-tan

Az alcím megfogalmazásával is jelezni kívánom, hogy nem a pártpolitikai vitákat, nem a mezőgazdaságból élőknek szánt napi ígéretek hiányolom. Az ún. parasztpolitika — bármilyen jelzővel látták el a politikai központokban — mindig is a hatalmi politika része, a politikai térnyerés eszköze volt. Ezt akár természetesnek is lehetne tekinteni, ha ugyanakkor megtalálható lenne az előbbiektől *módszereiben* is különböző agrárpolitika művelése, amely tétélesen, — mint minden más diszciplína — a saját rendező elvei szerint, más tudományágak eredményeit hasznosítva, vizsgálati és értékelési (döntési) változatokat kínálva az alkalmazók (azaz a politika) számára. Ahogyan pl. a közlekedéstudomány, vagy éppen a társadalomtudomány számos ágazatában ez tapasztalható. Az agrárpolitika hazai művelésének tudományos műhelyeit azonban nagytól is alig találhatjuk meg. Egyetemi katedrája nincs, utolsó professzora a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen *Czettler Jenő* akadémikus, az önállósult közgazdasági, illetve az agrártudományi egyetemen pedig *Nagy Imre* akadémikus volt. A minisztériumban is megszüntették az agrárpolitikai főosztályt, a fordulat éve táján. Utolsó vezetőjét, *Pataki Ernő* egyetemi magántanárt az Országos Mezőgazdasági Könyvtárba helyezték. Az agrárpolitika az ötvenes évekre Európának ezen a táján az egypárt foglya lett, elveszejtették. Szabadságát és tekintélyét azóta sem nyerte vissza. A helyébe emelt (de inkább ültetett) agrárgazdaságtan, mezőgazdasági üzlettan stb. becsülettel igyekezett kitölteni a politikai monopolizáltság nyomán támadt tudományos űrt, de ezek az említett diszciplínák nem erre születtek [4]. *Nemzeti agrárpolitikára van szükség*, tárgyalni sem érdemes az EU közös agrárpolitikájáról az előző képviselése nélkül.

A hazai *agrárökonómiai iskola* örizte — s jó, hogy továbbra is örzi — a 19. századi indulás olyan alapelveit, mint ami még a tantárgy elnevezésében is megjelent, amikor — kezdetben — a mezőgazdasági *üzlettan* kifejezést használta és a *költség—hozam* viszonyát állította a középpontba [5]. A nagyüzem, kisüzem kérdését is a jövedelmezőség, egyszerűen szólva a *profit* alapján minősítette — és kell, hogy minősítse ma is. Ez a közgazdaságtani parancsolat.

Az agrárpolitika más tudományzakot jelent. *Bernát István* akadémikus lakonikus egykori megfogalmazása szerint „az agrárpolitika végső célja az ember, nem a termelés”. *Czettler* professzor pedig azt hangsúlyozta, a két világháború közötti években, hogy az agrárpolitika „keresi a módokat és eszközöket, hogyan lehetne a *különböző* mezőgazdasági osztályok anyagi és kulturális boldogulását biztosítani” [6]. Feltehetően nem szorul bizonyításra, hogy az agrárpolitikának a gyakorlati érvényesítése nem éppen a jelzett követelmények mentén történt a 20. század döntő részében. Valójában pedig az előbbieknél is többről — és másról is — szólni kell ma már, ha agrárpolitikáról beszélünk. Legalább *négy*, a tanyai gazdálkodást is közelről érintő, fontos összefüggésről.

Az *első a földdel*, az agrártermelés alapjával való gazdálkodás, a földhasználat kérdése, beleértve a *birtokviszonyokat*, a bérleti és a gazdálkodási rendszereket. (Ezt nevezte a régi

— magyaróvári — iskola telektaninak, felszerelés- és jószágberendezéstannak.) Az agrárpolitikának a szíve a *földbirtokpolitika*, amin a szervezet egészséges működése is mérhető. Jelző műszere: a *földforgalom*, a telekkönyvi adatsor. És a *földértékelés* rendszere, amely nálunk megrekedt — az 1979. évi új alapozású kezdeményezést követően — a Monarchia múlt századát, már sehol nem alkalmazott, aranykoronás kereteiben.

A második nagy témakör a *földműveléssel*, valamint a *földtulajdonos* szerepével, *jövedelmük*, életfeltételeik összefüggéseivel kapcsolatos. Az agrárpolitika itt érintkezik a legszélesebb mezőben a szociológiával, a közgazdaság-tudománnyal, benne a pénz- és hitelpolitikával, a jelzálog, a vámpolitika kérdéseivel, a *költségvetési-támogatási* rendszerekkel és az agrárgazdaságtannal, meg a marketinggel. Ez a tartomány az érdekvédelemnek is fontos területe és elméleti forrása egyben. A konfliktusok jobbára e témakörben tornyosulnak napjainkban (is). A társulás, a *szövetkezés* témája szintén itt, valamint a következő kérdéscsoportban a legerőteljesebb.

Az agrárpolitikatan *harmadik* nagy vizsgálati területe a *falú* tágan értelmezve (és divatosan mondva): a rurálszociológia által elért eredmények, beleértve a *tanyavilágot*, az egész agrártársadalmat. A demográfiai folyamatok, a falu *migrációjának* alakulása, az agrárnépesség *iskolázottsága* és több más tényező vizsgálata csak más diszciplínák művelőinek részvételével végezhető. Ám a következtetések levonása elkerülhetetlenül az agrárpolitikába, onnan — ha szükséges — a társadalomtudományok más ágazataiba tagolódik. Befogadója gyakran a jogtudomány, a természetföldrajz és sorolhatnánk tovább.

Ennek a tényezőcsoportnak az értő vizsgálatán, alapos feltárásán, a szükséges teendők felismerésén nagymértékben múlik a rurális térségek népesedési viszonyainak jövője, *településeinek térszerkezete*. Végeredményben a kereső népesség összetétele és — a második pontban említett közgazdasági feltételek függvényében — eldől a terület lakottsága vagy elhagyása (l. az Alpok vidékét, illetve az ott maradók támogatottságát), azaz *népsűrűsége* is. Gondoljunk pl. az *örökösödési* jogra, így nálunk az 1967. évi IV. sz. törvény következményeire, vagy a *törzsöröklési* rendet követő országok birtokrendjének alakulására, „tanyáik” évszázados hálózatára, megőrzésére.

Mindezek alapján — *negyedszer* — az agrárpolitikának vizsgálnia kell a *foglalkoztatás*, a népességmentartás célszerű lehetőségeit. Elsősorban a mezőgazdasági termeléspolitika keretein belül, az ún. *belterjes* és a *külterjes* üzemmód arányait, valamint az *agrárpiac lehetőségeit* tekintve, de mindezekon túlmenően is. A termelés—feldolgozás folyamatain kívül kiterjesztve az alternatívák tudományos feltárását a szolgáltatási, a tájvédelmi és más, új keletű témakörökre is. A foglalkoztatás egyrészt *szezonális* ügy, másrészt *folyamatos* feladat, a mezőgazdaság ugyanis — világszerte — munkaerő-kibocsátó ágazat. (Kivéve az alacsony népsűrűségű országokat). A „főlöslég” esetében már a *területi gazdaságfejlesztésnek*, a vidékpolitikának kell helytállnia. Ez persze nem a kosárfonás, nem is a tanyai vendéglátás kérdése csupán.

Az agrárpolitika felsorolt — és még ezenkívül is sorolható — tételei, alrendszerei mellett nem találjuk, hosszú idő óta, az agrártudomány más diszciplínáinak a kiállítását. Nem, mert elorozták azokat a tudománytól.

Az agrárgazdaságtan említett szerepvállalása mellett az *agrártörténetet* kell még megemlíteni, amelynek művelésével—oktatásával bizonyos agrárpolitikai tanulságok is közvethetők. Sokat jelentett — és jelent — az érdeklődők számára, hogy 1957-től megjelenik, az alapító *Kosáry Domokos*, majd *Lázár Vilmos* jóvoltából az *Agrártörténeti Szemle*. Legújabbban az *Erdei Ferenc* által alapított *Gazdálkodás* című folyóirat jegyzi magát „agrárpolitikai és vállalkozási tudományos folyóirat”-ként. Említhető még, hogy sajátos műhelyként működik az MTA *Agrártörténeti és Agrárszociológiai Bizottsága*, valamint, némelykor, az *Agrárökonómiai Bizottsága* is e témakörben.

A jellemző mégis az, hogy a *nemzeti agrárpolitika megfogalmazásában a tudomány közreműködése csak részlegesen* még napjainkban is. Az említett négy témacsoportban pedig ez alig elégséges. A *földügyek*, a *földművesek* érdekeltségi rendszere, a *falú*, az agrártársadalom élete, s végül a *foglalkoztatottság* biztonsága — ahogyan gődöllői ötödéves

hallgatóim mondják: *az agrárpolitikai 4 F* — nem volt megkerülhető az elmúlt évtizedekben, s nem hagyható ki a következőkből sem. Akár EU-val, akár EU nélkül.

A *tanyák* — ahol mindig nagyobb volt a magány és mindig kisebb a változások, a közreműködők hatása, mint máshol — érthetően *többet várnak a jövőtől*, mint amennyit eddig az alkalmazott agrárpolitika javára írhatnak. És azt is várják, hogy gondjaikat ne szégyenlősen s ne áruhában vállalja fel a tudomány, a társadalom, hanem egyértelműen és egyben mindenféle misztikumot mellőzve. Annak tekintve a tanyákat és lakóikat amik és akik — ahogyan földjeinken, itt Magyarországon állnak, illetve életüket megélték és élik.

A gödöllői székhellyel kialakított *Szent István Egyetemen* megszervezik — az Egyetemi Tanács 1999. év október 1-jei döntése alapján — az előbbi célokat szolgáló Agrárpolitikai Tanszékot.

A tanyák a magyar mezőgazdaságban

Ha azt mondhatjuk, hogy *a magyar agrártársadalom életében négy és fél forradalom zajlott le öt évtized alatt*, akkor hozzá kell tennünk: a tanyavilág ennél is nagyobb méretű és gyakoriságú változáson — esetenként megrázkódtatáson — esett át. Nincs helyünk most — és indokunk sem — történelmi elemzésre, csupán felsorolásra szorítkozunk a tanyák tekintetében. A mai állapotokból kiindulva.

a) A kilencvenes évek hazai *informatikai és motorizációs robbanása* gyakorlatilag azonos időben érte el a tanyákat és a nem tanyákat, a városokat. A nagy különbséget viszont abban állapíthatjuk meg, hogy amíg a városok-falvak világába *az új technika*, a COCOM-lista megszűnése, „csak” a régi technika mellé vagy azt túlhaladva, helyettesítve került be, addig a tanyákon a semmit vagy *a kezdetlegest váltotta*, illetve válthatná le akár a közeljövőben. A lovas küldöncöt — a mobiltelefont. Méri ezt a különbséget valahol? És a lehetséges következményeit, egy körvonalazható új agrárstratégiát?

b) Menjünk visszafelé az időben! A falvak *villamosítása* néhány évtizede befejeződött, a tanyáké még nem, helyenként pedig újra is kellene kezdeni. Am az, hogy a tiltó listáról, a perspektívátlanságot jelentő feketelistáról 25 évvel ezelőtt lekerültek, mégis jelentett *akkor* valamit. Akárcsak az, hogy 1977-ben sikerült rendeletileg törölni az addig érvényes — jóllehet alig megtartott — lőtartási tilalmat, legalizálni a tanyai közlekedés és termelés akkori első számú feltételét. Jelentett, persze elég sokat, mert — ahogyan akkor a tanyákon elterjedt a mondás: ha villany van, minden van, azaz — új eszközöket és módszereket, újfajta, addig csak a városok, községek lakóira jellemző életmódot tudott teremteni, legalább elősegíteni. Most szinte megfordult, *megfordulhat az igény*. A jövőben a tanya, a termézetes környezet lehet a vonzó, az új feltételek mellett.

c) Még egy, mindenképpen reform értékű változást kell említeni. Ezt szintén csak a tanyák éltek meg így — mind a pozitív, mind a negatív következményeikkel — az elmúlt évtizedekben, de mondhatjuk úgy is, hogy a 20. században. A tanyavilág *igazgatási*, ún. *autonómiai* kérdéseiről van szó. Új községek sorát alapították — támaszthatták fel — a hatalmas határú alföldi városok „birtokain”, új lehetőségeket nyitva a kisebb közösségek öntevékenységének. Már *Kaán Károly* felpanaszolta, az első világháborút követően [7], hogy a Dunántúlnak 2040 községe és 10 városa volt, szemben az annál nagyobb Alföldnek mindössze 697 községével és 24 városával. Kaán Károly a németalföldi szórvány dicséretét is tévedésnek minősítette. Lényegében ugyanezért, mert az Alföldnél kisebb *Hollandiában* — a 3 nagy városon kívül — 1832, azaz közel *háromszor annyi volt a községek száma*, mint a korabeli Magyarország említett területén. És — folytatja — „amíg Hollandiában 1760 hektárra esik egy község, addig a magyar Alföldön 6010 hektárra, azaz több mint háromszor akkorára”.

A rendszerváltás idején már alig maradt el az alföldi községek (és társközségek) száma az ezertől, így a tanyák ezáltal is közelebb kerültek a „centrumaikhoz”. Az Alföld városainak száma már 54 volt 1989-ben, az említett 24-gyel szemben, és azóta tovább gyarapodott a városok sora. Mindez nem jelentette azt, hogy a tanyák korábbi perifériá-

lis, sőt kiszolgáltatott helyzete teljesen megszűnt volna — nem véletlenül adtuk a tanyákról szóló négyrészes tévéfilmünknek 1973-ban a *Látóhatár szélén* címet —, de a korábbi állapot e tekintetben sokat változott. És változik, többnyire jó irányban, azóta is. E kissé elfeledett autonómia-témát indokolt tehát felemlíteni akkor is, ha jobbra a tanácsi rendszerhez, továbbá az ún. tanácstörvény előírásaihoz, sőt még régebbi idők-höz kötődik. Az új falvak keletkezése nem állt meg, több alföldi önkormányzat nemrégem emlékezett egy-két évtizedes fennállására (Érsekhalma, Felsőlajos stb.). Más tendenciák észlelhetők tehát, mint Dunántúlon.

d) Ami a mezőgazdaság s vele az *agrártársadalom többi nagy átalakulását* illeti, ott természetesen nem maradt ki a tanyavilág sem. A földreform (1945), a nagyüzemi átszervezés, azaz a kollektivizálás (1958—1961) és a rendszerváltoztatás (1990—1992) széles körű általános hatásait itt nem tárgyalhatjuk, de az ún. *zöld forradalom* és az életmód átalakulásának félig végbement folyamatait sem. Csupán arra utalhatunk, hogy mindezek *mély nyomokat hagytak* — a falvakénál olykor élesebb és súlyosabb következményekkel — a tanyák világában. A tanyák és lakóik persze sokfélék voltak, a mezőgazdaságban betöltött szerepük, agrárpolitikai érintettségük is — a tragikustól az elégikuson át — nagyon különbözött.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a tanyák esetében is igaz: az elnevezések sem jelentenek — s ma sem jelentenek — azonos tartalmat. Szülőföldemen, a Jászság—Nagykunság határán, az uradalmi majort is tanyának nevezték, Nyugat-Magyarországon meg (újabban) a kerti szerszámoskamrát is (különösen, ha ez elősegíti a külföldieknek való eladását). Századunkat mindenestre végigkísérte a „*tanya-kérdés*”, bárhogyan is nevezték a témát. Hol dicsérték, hol elmarasztalták a tanyai életet — már az előző századokban is.

Tény, már az 1909-ben rendezett *palicsi gazdagylés* riadóztatja az adminisztrációt, hogy majd 1921-ben *Kecskeméten* és további új színhelyeken vitassák a tanyák, a tanyai emberek sorsát. Nem annyira mezőgazdasági ügyeiket, hiszen azok nem nagyon különböztek nem tanyán lakó pályatársaikétól, hanem életmódjukat, jövőjüket tűzték napirendre. Ostorozták a „kunkoksz”, azaz a szárított trágya feltüzelését, s megdőbentek, mert „mintha csak a Kongó-vidék négeire között jártam volna, oly elmaradt ezeken a tanyai vidékeken a posta, iskola, orvosi szolgálat” — írta a *Magyar Gazdák Szemléjében* 1921-ben az agrárpolitika későbbi professzora, *Czettler Jenő* [8]. Hol a tanyákat, hol a környezetüket illette az elmarasztalás a későbbi években is.

e) A téma irodalma tekintélyes [9]. Annál is kiterjedtebbnek látszik az — hogy ne mondjuk: előítélet *hiedelem-kör* —, ami a tanyai emberek életéhez, a tanyák gazdálkodási színvonalához, agrártermelési szerepéhez az idők során hozzátapadt. Voltak — s vannak — kiváló teljesítmények, tiszteletre méltó eredmények a tanyák termelésében, sőt az agrárinnovációban is gyakran előjártak, de az egész agráriumot, legfontosabb ágazatait — alán a baromfitenyésztés és kertészet kivételével — nem tudták mássá tenni. Mezőgazdaságunk — ahogyan nemzetgazdaságunk sem — nem tartozott és nem tartozik a centrumhoz. Régóta. Nálunk pl. még tovább élt a „tüzesgép”, a gőzerejű szántás, cséplés, a járgányos meghajtás a mezőgazdaságban, amikor tőlünk nyugatra már múzeumi tárgy lett.

Néhány szám, csupán emlékeztetésül. Az Alföld megyéiben még 1938-ban, amikor némelyek szerint Ausztriával voltunk egy nívón, 3076 gőzcséplőgépet és csak 4063 hómotoros gépet vehetett számba a statisztika. Vagy: a búza kat.holdankénti átlagtermése 9,1 métermázsa volt a 20 kh-nál kisebb gazdaságokban és 12,4 q/kh az Alföld ezer kat.holdnál nagyobb gazdaságaiban.

Egy másik mutató, más országokhoz képest [10]: Az egy főre jutó villamosenergia-fogyasztás 1938-ban Magyarországon 152, Ausztriában 449 és Svájcban 1666 kWó. A különbségek azóta csökkentek, de fennmaradtak. Legkisebbre mérséklődött a különbség Magyarország javára az agrártermelési mutatókban.

Illyés Gyula szerette idézni, hogy Magyarországot sokan szívesen helyezik Európa képzeletbeli térképén Franciaország tájára, a Csatorna part vidékére, pedig csak ott van, ahol földrajzilag is található: Lemberg és Nis között... Vagy: felúton a Kijev és Párizs közötti távon...

Agrárpolitika — tanyapolitika — vidékfejlesztés (?)

A nyolcvanas évek derekán egy hetilap szerkesztőjétől azt a kérdést kaptam, hogy *lesznek-e tanyák 2000-ben?* A válaszomban azt állítottam, hogy *lesznek, de mások, az akkori feltételekhez igazodóak lesznek.* És úgy véltem, hogy nemcsak az agrárviszonyok alakulásától függ a tanyák jövője, hanem a területi arányokra is ügyelő gazdaságpolitikától, továbbá az ún. háttérágazatok, az infrastruktúra alakulásától is. Nincs különösebb hozzátennivalóm, ha csak az nem, hogy manapság kevesebbet tudunk a meglévő tanyákról és lakóikról, mint 2—3 évtizeddel ezelőtt. Nem a településtudomány, nem a szociológia tehet róla, hiszen részleges felmérések, modell vizsgálatok készültek. Ami *hiányzik: a teljes körű statisztika*, és annak a vizsgálata, amire következtetések épülhetnek, amelyek idősorai egybevetethetők és tendenciák felismerésére alkalmasak, amely statisztika, pl. nem összevontan, hanem az ún. *külterületi lakott hely* bontásban is tartalmaz népmozgalmi adatokat. Ez utóbbi megfigyelési kört azonban kiiktatták a települések összeírásából. Maradt tehát a *becslés* és a *prognózis*, amíg a KSH nem könyörül meg rajtunk. (Ígért szerint a következő általános összeírás ismét számbaveszi a tanyákat is.)

Az agrárpolitika tematikájában az ún. tanyakérdés attól függően kap kisebb vagy nagyobb teret, hogy *milyen mértékű a tanyai gazdálkodás részesedése az egészben.* Amikor az ország kereső népességének a felét a mezőgazdaság foglalkoztatta, az Alföld némely vidékén pedig ez azonosnak volt tekinthető a tanyai lakossággal, érthetően más hangsúlyt kapott egy sajátos feladatú *tanyapolitika* is. Különös létjogosultsága volt ennek a kollektívizált mezőgazdaság korszakában, amikor a kevés egyéni, valamint a szakszövetkezeti, továbbá a hagyományait őrző egyéb (termelőszövetkezeti, állami gazdasági) tanyatulajdonos gazdálkodása ébren tartott egy alternatívát. [11] A feltételek azóta megváltoztak.

Milyen *tendenciákat*, miféle új jeleket tapasztalhatunk napjainkban?

Első helyen kell említeni, hogy *szembetűnően csökken a nemzetgazdaságban a mezőgazdaság* s vele együtt a tanya, a társadalomban pedig az agrárlakosság és -érdekeltség szerepe, valamint a tevékenységükre irányuló figyelem. Ennek megállapítható egy természetes, továbbá egy mesterséges, manipulált vonulata. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy amikor az *agrárnépsűrűség* 4—5 főre csökken négyzetkilométerenként, azaz 20—25 hektár terület jut egy mezőgazdasági foglalkoztatottra — mint már nálunk — más „súlycsoportot” képez statisztikailag (!), mint a nagyobb, sőt többséget jelentő részesedés idején. Azt azonban nem volna szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az élelmezés jelentősége nem csökkent, sőt az *élelmet előteremtő emberek munkája* — éppen kisebb számuk és másodlagos kapcsolataik kiterjedtsége okán is — *fontosabbá vált, mint valaha.*

Ma már olyan gazdaságpolitikára, egyben olyan agrárpolitikára és mezőgazdasági termelésfejlesztésre van tehát szükség, amely — lakóhelyi megkülönböztetés nélkül — *értékes és érdemes tevékenységnek* tartja az agrártermelést. Résztvevőit pedig ennek megfelelően honorálja, nem mint „östermelő pásztornépet”, hanem mint felkészült, szakmáját mesterséggé emelő társadalmi csoportot. A tanyai embert pedig táj- és környezetkímélőként is! A szörványtelepülés — megfelelő gondossággal — világszerte mérsékeli a zárttelepülések terhelését, a környezeti ártalmakat.

Az *agrár részarány csökkenését a nemzeti jövedelemben a mezőgazdaság devalválásaként* beállítani — ez tekinthető mesterségesnek, manipulálnak — csak akkor lehetne, ha ez a csökkenés nem a többi nemzetgazdasági ágazat mezőgazdaságnál gyorsabb növekedése miatt következne be. Esetünkben viszont arról az egyébként örvendetes tényről van szó, hogy a kevésbé korlátozott kapacitásokkal rendelkező és a piaci lehetőségekhez gyorsabban igazodni képes, profitorientált ágazatok növekedési üteme nagyobb lehet — és lett

is —, mint az ezzel olyan mértékben nem rendelkezőké. Ettől azonban ez utóbbi kapacitásról lemondani, másra nem fordítható *kedvező adottságokat* parlagon hagyni — súlyos mulasztás, nyilvánvaló nemzeti veszteség. A már idézett Hollandia például minden 100 hektárján *majdnem háromszor annyi mezőgazdasági keresőt foglalkoztat*, tart el, nem akármilyen színvonalon, *mint Magyarország*. (A százalékos kereső-arányt sem kell tehát készpénznek venni, hiszen a 400 fő/km²-es népsűrűség mellett a 2–3% agrárkereső is több személyt jelent egységnyi területen, mint a 100-as népsűrűségnél az előbbi százalék akár kétszerese.)

Nekünk *a tanyáinkra szükségünk van, az agrárpolitikának* — egyéb, más érdekeket is követve — *fennmaradásukat, népességük megtartását és fejlődésüket indokolt szolgálnia* [12]. Adottságaink miatt kimondottan *intenzív* irányba. Különben a munkahely és a lakóhely egysége nem kamatoztatható. A hátrányokat akkor kompenzálják a tanyás gazdálkodás tradicionálisan kipróbált előnyei, ha nem külterjes, hanem az ember törődését, jelenlétét megháláló ágazatokkal foglalkoznak. És árutermelésük állja a piaci versenyt.

Másodiknak egy látható, de kellően még nem vizsgált tendenciát indokolt kiemelni, azaz: *a tanyák hazai struktúrájának további differenciálódását*. Termelési szerepükre, lakottságukra és lakónépességükre is mind nagyobb hatást gyakorol a tulajdonszerkezet, s a funkció számos elemének változása. Nem térhetünk ki a változatos külföldi tulajdonra és hatására, a bajor, olasz stb. tanyavásárlók megjelenésére. Csak utalni kívánok a szerkezeti újdonságok, eme átrendeződés két pólusára.

Az egyik, a jellegében a *majorság irányába* mozduló tanya, ahol a tulajdonos (vagy megbízottja) irányításával tekintélyes gazdasági expanzió valósul meg a privatizáció nyomán, s szervezési, technikai, technológiai innováció megy végbe. Agrárpolitikai értékelésük kékis, a tulajdon anonimitása szinte követelmény, azaz inkább a rejtőzködés (rejtegetés?) jellemző még erre a kategóriára. Volna pedig tisztázni a jövő számára is, a „modell” követhető voltára vonatkozóan is.

Az Egyesült Államok éléskamrájának tartott Iowa államban (amely többszöröse Magyarország területének és lakossága csak 3 milliónyi) 136 ezer farmot tartottak számon és átlagos nagyságuk 250 acres volt (a hetvenes évek közepén, helyszíni ismerkedésem idején). Az egy farmra jutó beruházott érték pedig — akkor! — 800 ezer dollárra rügött. Mondható, hogy mai árfolyamon 1,5–2 millió forint hektáronként? Mennyi tőke szerezhető az Alföldre? Mivel lehetünk versenyképesek? Számolni kellene...

A másik póluson a kiürülő, pontosabban *kiürített tanyák* találhatók, amelyek jobbik esetben állattartó teleppe, raktárrá váltak, rosszabbik esetben büntanyává süllyedtek, vagy leomlanak. A lakótanyák pedig jószerivel csak *kertes házak*, azaz szintén kívül esnek többnyire az agrárpolitika illetékességén. Lehet, hogy az iparfejlesztés tartalékai.

Az említett két szélső pont között a *tanyaváltozatok* minden előzőt fölülmúló gazdag funkció- és formaválasztéka lelhető fel. Pontosabban volna fellelhető, ha volna ahhoz erő, szándék és feltétel, hogy az egykori *Szegedi Fialatok falukutatását, tanyajárását*, az új igények szerint valahol, *valakik újraindítanák*. Jól előkészítve, az eddigi „szórványokat” is beépítve. Megérné, volna értelme. Talán még pályázatokat is kiírhatna egynémely alapítvány kuratóriuma. Helyettesítve *Győrffy István, Teleki Pál* egykori hathatós támogatását. S bizonyára támadna új „szárszói nemzedék” is a terepmunka — és *Erdei, Féja, Kodolányi, Kovács Imre, Kerék Mihály, Szabó Zoltán* felméréseinek — folytatására. Az új helyzetnek megfelelően.

A harmadik, mélyülő tendencia — s ezzel be is fejezem, pontosabban: abbahagyom ezt a felsorolást — *a tanyák békéjének, biztonságának vesztes megromlása*. Ez nem „intézhető” el azzal, hogy a betyárok, a rablók mindig hozzátartoztak a puszták, a tanyák világához. Nemcsak azért, mert akkor pandúrok, perzekutorok, kakastollasok is járták a dülöutakat (sőt, a lovascsendőrök toronyiránt is), hanem főként azért, mert elfogadhatatlan az az *egyenlőtlen küzdelem*, amelyet a mai tanyai lakosság vív a mai bűnözéssel szemben.

Az említett, továbbá az itt most nem tárgyalt, de hasonlóan figyelmeztető, új jelenségekre azért is indokolt nagy gondot fordítani, mert *a mezőgazdasági munka presztízse* —

sokféle ok következtében — világszerte csökken. Az amerikai életet (kényszerből) megélt emigráns írta még a rendszerváltás előtt: „...a farmer legnagyobb nehézsége abból származik, hogy a családja teljes munkaereje mind ritkábban fogható be. A fiatalok, kevés kivétellel, meg akarnak szabadulni a farmerléttől. Bár a nehéz testi munka zömét a gépek átvették, de még így sincs kedvük kora reggeltől késő estig dolgozni, gyakorlatilag szabad idő nélkül... Maga a *farmeréletforma mindenestül, a földtulajdonnal együtt, veszítette el vonzerejét*. A fiatalokat a kevesebb munkával járó több kereset vonzza, ... a könnyebb élet” [13]. Amerikai látélet. Nálunk más volna a diagnózis? Mindenesetre úgy tűnik, hogy a farmok valósága és a Dallas c. filmsorozat „farmja” nem esik egybe.

A jövő felé fordulva

Befejezésül még két felkiáltójel: a tanyán élő *öreg*ek, valamint az iskolaköteles *gyermek*ek kérdése. A mai idők sorsa is nehéz, csekélyke nyugdíjat élveznek. Sok, ma még dolgozó tanyai ember azonban annyit sem várhat, mert semmiféle biztosítással nem rendelkezik, önértékének felismerése is késik. Még attól a lehetőségtől is elesnek, amit a *Nemzeti Földalap* létrehozása esetleg majd kínál, hogy földjük — *birtokpolitikai* célokra való, német—francia gyakorlat szerinti — átengedése fejében, egyszer majd időben korábbi, vagy emelt összegű nyugellátást kaphassanak. Örökösök messzire kerültek, várható magányosságuk árnyéka elhárítást követel.

A gyermekek iskoláztatása sem valamiféle szociálpolitikai ügy, hanem a jövő, a *folytatás* kérdése. Lehet, hogy a tanyai kollégiumokkal helyenként túlléptek az optimumon, az iskolakörzetesítéssel kétségtelenül, de az bizonyos, hogy egykor *Németh László* is, majd késői követői is, a jövő követelményeiből indultak ki. Amikor már kevesnek bizonyulhat az a színvonal, amit az 1—2 tantermes, tanítólakásos új tanyai iskolák felépítésével, tiszteletreméltóan megteremtett *Klebelsberg* iskolapolitikája.

Ma már talán nálunk sem elérhetetlen egy olyan, az elektronika lehetőségeivel élő *távoktatás*, mint amilyennel — már évtizedekkel ezelőtt — *Ausztrália* nagy távolságokra szétosztott farmjainak gyermekei, tanyáikon otthon ülve, „kijárták az iskolát”. Igaz, ott nemzeti valutának számított mind az „ausztrál gypjű”, mind az „ausztrál fej”...

Hiszem, hogy az említett és hasonló kérdések megoldását, fejlesztési programok kidolgozását *nemcsak a kormányzati központokból*, a hatóságok által érvényesített agrárpolitikától kellene/lehetne várni. Arról sem volna szabad megfélemlkezni, hogy a különféle társulásoknak milyen nagy és kedvező szerepe lehet. A *szövetkezeti összefogás* is irányulhat nemcsak a tőke (a vagyon) társítására, hanem egy-egy fontos tevékenység jobb ellátására is. Akár az egyházak közreműködésével. Ritkán emlegetik nálunk *Grundtwig* püspök példáját, a dán népfőiskolák és a szövetkezetek egykori inspirátorát. Feledésbe merült egy hazai biboros, *Haynald Lajos* kalocsai érsek példája is, aki *Károlyi Sándor* gróf mellett állt — az akkor gazdag egyházmegye anyagi támogatásával is — a száz év előtti hitelszövetkezetek kiépítésében, az agrárcivilizáció emelésében és a paraszti összefogás szorgalmazásában. Volt idő, amikor a *Hangya* szövetkezetek elnökeinek egyharmada(!) lelkész volt, de pénztárnoki és más tisztséget is elláttak lelkészek. Nem lehetne megismételni?

A *lehetőségek ma nagyobbak*. A cél- és eszközrendszer összhangba kell hozni. A divatmonológokat pedig jó lenne abbahagyni. Önmagában semmi nem változik attól, ha a területi fejlesztés helyett regionális fejlesztést, majd vidékfejlesztést mondanak. A magyar tanyáknak többet ér néhány kilométer jó út, egy akármilyen márkájú, de iskolások, betegek szállítására alkalmas mikrobusz, mint sok száz loboóval feldíszített akárhány nagygyűlés. Meg az összefogás hitelének — szükséges voltának — helyreállítása.

Legtöbbet pedig az ér, ha olyan gazdaságpolitika és szervezetfejlesztés tud uralomra jutni az egész agrárvilágban, amely elősegíti a *biztonságos termelést*, a termény és termék *jövedelmező forgalmazását* és kifejezi egyben az *agrártársadalom*, benne a tanyai emberek, *megbecsülését*. Ebben feltehetően *részt vehet* a maga erejével, a döntési lehetőségek feltárásával és tanácsaival a *tudományos kutatás és az oktatás is*. Az *MTA Regionális Kutatá-*

sok Központja, valamint a Duna—Tisza köze értelmisége a legjobb hagyományait folytatja, amikor ezt végzi [14]. Szerezzen hozzá fórumot, hallassa szavát, mert a tudomány szerepe nem lehet szezonális!

Van mit folytatnia: a tudományos kutatásnak a téma művelőinek sorában a gyakran emlegetett és a szegedi egyetemről indult *Bibó István*on, Erdei Ferencen kívül sok nevet sorolhatnánk a rokontudományok köréből is. Olyan munkákra is utalni lehet, mint *Hencz Aurélie*, *Zám Tiboré*, vagy a hődmezővásárhelyi *Kis Lajosé*, nem is szólva a legújabbakról [15]. A tudományos munka nem szüneteltethető. Az agrárpolitikáé különösen nem, de a regionális tudományoké sem. A felelőségük annál sokkal nagyobb mértékű. És azoké is, akik korlátozzák, vagy éppen segítik ezt a munkát. Remélhetőleg az utóbbiak száma növekszik. Növekedjék is, hogy elkerülhető legyen egy olyan állapot létrejötte, mint amikor — 1935-ben — Németh László indokoltan szögezte le: „Magyarország nagy szégyene, hogy a földbirtokreformmal Európában a legtöbbet késett” [16].

JEGYZETEK:

1. A Szegedi Akadémiai Bizottság és az MTA RKK Alföldi Tudományos Intézete szervezésében tartott konferencia plenáris ülésén (Szeged, 1999. november 11.) elhangzott előadás.
2. *Sötér István* (1987): Tanyák lelke. Tiszatáj, 4. 43—48. o.
3. *Hoffman Tamás* (1998): Európai parasztok. A munka. Osiris, Budapest, 472. o. (Kiemelés: R.P.)
4. *Romány Pál* (1995): Katedrát az agrárpolitikának! Magyar Mezőgazdaság, szept. 27., Az elveszejtett agrárpolitika. Gazdálkodás, 1996. 2. sz.
5. *Sporzon Pál*: (1890): Mezőgazdasági üzemtan, Bpest, Eggenberger Kiadás, 354 o.
6. *Tóth Jenő dr.* (1934): Agrárpolitikai útmutató. Bp. Pátria Rt., 6—7. o.
7. *Kaán Károly* (1929?) Az Alföld problémája. 22. o.
8. *Czettler Jenő* (1995): Mezőgazdaság és szociális kérdés. Századvég — Akadémiai — Püski, 204. o.
9. V.ö. *Gesztelyi Nagy László dr.* (1928): Magyar tanya, Kalocsa Árpád Rt., 288. o., *Erdei Ferenc* (1976): Magyar tanyák. Akadémiai, 271 o.; *Pölöskei F.* — *Szabad Gy.* szerk: A magyar tanyarendszer múltja. 1980. Akadémiai, 449 o.
10. *Ránki György* (1963): Magyarország gazdasága ... Közgazdasági és Jogi Kiadó, 276. o. Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 1939. szerk.: *Mike Gyula dr.*, Bp. Pátria Rt. 102. o.
11. *Romány Pál* (1973): A tanyarendszer ma. Kossuth, 128 o.
12. *Kovács János* — *Romány Pál* szerk. (1999): Az agrár-népesség migrációja az EU csatlakozás folyamatában. MTA Agrártudományok Osztálya, Bp., 182 o.
13. *Gombos Gyula* (1982): Hillsdale. Amerikai vázlatok. Magvető, Budapest, 146—147. o. (Kiemelés: R.P.)
14. A Magyar Közgazdasági Társaság már 25 évvel ezelőtt a területfejlesztés kérdéseinek szentelte háromnapos kecskeméti vándorgyűlését. (V.ö. Gazdaság, 1974. szept. VIII. évf. [3. sz.]
15. Falukutatások Bács-Kiskun megyében. Szerk.: *Csatári Bálint* (1984), V.ö. MTA RKK Falukonferenciái, Pécs, I—IV. Szerk. *Kovács Teréz*. Továbbá: *Balogh István*, *Dorgai László*, *Für Lajos*, *Novák László*, *Szenti Tibor* stb. munkái.
16. *Németh László* (1935): A reform. In: Sorskérdések. 1989. Magvető 221. o.